توفارقان دان یارانمیش یئددی مثلین کؤکۆ(۱-جی بؤلوم)

شوبهه سیز آذربایجانین شیفاهی ادبیاتی و مثلی دۆنیادا تایسیزدیر.ایللر بویودور آذربایجان مثللرین توپلاماغدا، آرازین اوتای و بو تاییندا چوخلو آغیر و ساهمان ایشلر گورونموشدور.آما تأسف ایله بو مثللرین یارانما کؤکلری چوخ آچیقلانمامیشدیر.

هر حالدا بو مقاله توفارقاندا یارانمیش یئددی مثلین کؤکون آچیقلاماق ایستمک آماجیندادیر:

قیسا معلومات آذرشهر (توفارقان)دن:

عاشیق عابّاس توفارقانلی و نیظام الدین محمد توفارقانلی و علی نقی واعظ توفارقانلی نین و... یوردو اولان توفارقان ، تبریزین ۵٤ کیلومترلیگینده و گونئی باتیسیندادیر. توفارقان یا ایندیکی آذرشهر ، اورمو شور گؤلون اون کیلومتیرلیگی, تبریز- ماراغا یولوندا یئرلشیبدیر.آذرشهرین جنوبو "عجب شیر"(əcəbşir)شهری و شومالی " اوسکو"(Üskü) شهری، دوغوسو سهند داغلاری و باتیسی اورمو گؤلودور.بو شهرین یوزمین جیواریندا یئرلیسی واردیر. اۆچ بخش و ۳۵ پارچا کند آذرشهره تابع دیر.

مثلّلر

۱-«ائله بیل گواهیر آیی سیدیر»

بو مثل یئکه،زیرپی عینی حالدا قیلیق سیز و تنبل آدام حاقیندا دئییلیر.

گواهیر آذرشهر(توفارقان) ین ۱۱ کیلومتر لیگینده و باتی سیندا بیر کنددیر. ۱۳۸۲ نجی ایلین آماری اساسیندا ۲٦ ائوی و ۱۵۲ نفر آدامی واردیر. بو کندین چئوره سی مئشه لیکدیر. بو مئشه لیکده آیی یاشارمیش. زیرپیلیق ، قیلیقسیزلیق و تنبللیک آیی‌نین اؤزللیکلریندندیر.

۲-«کوردوارلی لای دوووارلی»

بو مثل یئکه ، زیرپی،آدام حاقیندا دئییلیر. یانی او آدام یئکه اولدوغو حالدا دووار آراسی دولدورماغا ایش وئرر. بو مثل اسکی زامانلاردان توفارقان خالقی آراسیندا ایشلنیلیر. کوردوار(Kürdvar) آذرشهرین گونئی باتیسیندا یئرلشمیش کنددیر.بو کند آلتمیش، اون ایللیگینده آذرشهر بولگه سیندن آیریلیب و اوسکو شهرینه تابع اولموشدور.

۳- «ماماغانلیدان سوروشدولار:نییه ائششک اوسته هَن(Hən) (بلی) یئرینه هئن (H,n)[1] دئییرسن ؟دئدی:هم سنه جاواب وئرمیش اولام هم اشّکی سورموش اولام.»

بو مثل ایقتصادی فیکیرلشن آدام حاقیندا دئییلیر.یانی او آداملار کی ایسترلر هزینه وئرمه دن بیر شئی اَله گتیرسینلر. ماماغان (ممقان)(Mamağan) آذرشهرین یئددی کیلومتر لیگی و گونئینده یئرلشیبدیر. ماماغان ۱۳۸۲ نجی گۆنش ایلینده بخش اولوبدور و اون بئش مین جیواریندا ساکنی واردیر.ماماغانلیلار آذرشهرده چوخ چالیشماغا و ایقتصادی فیکیرلشمگه و هوشیار وزیرنگلیگه شوهرت تاپمیشلار.سَرکم نوخود(نخودچی) و «سوزن دوزی» ماماغانین أن آدلیم حاصیل و ایشلریندن دیر.

٤-«هر اششگین سوره ن دئییر منده ماماغانلییام »

قاجارحوکومتین سون زمانلاریندا رحمان بیگ آدلی بیر یول کسَن یولجولار یولونو کسرمیش.

رحمان بیگ ماماغانلی اولدوغو اۆچون ماماغانلی یولجولارلا ایشی اولماییب و اونلاری رده وئررمیش.رحمان بیگین بو ایشی، یانی ماماغانلیلاری رد وئرمه‌سی یاواش – یاواش یولجولارین قولاغینا چاتار.

ذکالی یولجولار رحمان بیگ ایله قارشیلاشاندا«ماماغانلی‌یام» دییب,جانلارین و مالّلارین رحمان بیگ دارو دسته سی الیندن قورتارایدیرلار.

لاکین رحمان بیگ باشا دوشور کی ائله بیل گلن – گئدن ماماغانلی‌یام دئییب و پول – پله سین رحمان بیگ اَلیندن قورتاریر و رحمان بیگ ین بازاری کاسادلیر.

۱- Hin:ائششک سورمک سسی دیر . (H, n، Hən و Hin نین آراسیندا بیر سس اولور.)

بیر گۆن رحمان بیگ بیر یولجو، یولون کسمیش ایدی کی یولجو «منده ماماغانلییام»دئمگله اوزونو رحمان بیگ آداملاری آلیندن قورتارماق ایستر.

رحمان بیگ بئله ائشیدنده چاشیب و اؤزوندن چیخیب و باغیریر:«هر اشگین سوره ن دئییر منده ماماغانلییام»

بئله سینه بو سؤز رحمان بیگ ، دارو دسته سی طرفیندن قارشیلانیب و یولجولار « منده ماماغانلییام» دیینده ایشه باغلانیر و زمان اساسیندا مثله دونور.

ایندی بو مثل بیر شی دن یا سؤزدن تیکرار نئچه آدام ایستفاده ائده ن زامان ایشلنیلیر.

۵-« امام حسین گؤر نئجه یازیق اولوب کی « ابیل قره » ده اونا شاخسئی وورور»

دئییرلرکی قدیم زامانلار بیر ایش سیز- گؤج سوز ، دین سیز - ایمان سیز هر گئجه – گوندوز کئفلی اولان ابیل آدلی بیر کیشی واریدی کی اونا قره شین اولدوغو اوچون «ابیل قره» دییرمیشلر.

ابیل قره بیر گۆن محرملیکده آخشام «شاخسی» سیراسینا قوشولوب«شاخسئی»گئدیر.

اونون شاخسی گئتمه سین گؤرن و شاخسی ایله موخالیف اولان بیر کیشی دئییر:

«امام حسین گور نئجه یازیق اولوب کی ابیل قره ده اونا شاخسی وورور».

ایندی بو مثل او زامان ایشلنیلیرکی بیر گوجلو و هر یوندن ایقتدارلی آدام زمانه اویونلاری آلینده ایقتیداردان دوشموش اولا و اؤزوندن اسگیک آدام اونا ترحم ائده یا بیر کینایه چاتیرا.

٦- «ارمنی بادیمجانی ساتماغی اؤزوده حاج کاظیم مچیدین قراغیندا»

بامادور(گوجه فرنگی)یا قیرمیزی بادیمجان سون یوز ایلین اَوللرینده آذربایجانا گلمیشدیر و فارسی آدی گؤستردیگی کیمی آووروپادان ایرانا گتیریلمیشدیر و اونا گورده آذرشهرده(توفارقان)اسکی زمانلاردا ارمنی بادیمجانینا شوهرت تاپمیشدیر.

بو آدا شوهرت تاپماسی سبببینه بیر پارا موتعصب موسلمانلارا طرفیندن اونون آلیش – وئریشی و فایدالانماسی یاخشی قارشیلاشمیردیر.

بیرگۆن بیر کیشی نین اوغلو کی«حاج کاظیم»(۲) مچیدین قیراغیندا میوه ساتارمیش و او گونوده قضادان پامادور دا ساتیرمیش، آتاسی راست گلیر. آتاسی اوغلونون پامادور ساتماسین گؤر ن حالدا قیزیب,اوغلونا خیطاب دئییر:«ارمنی بادیمجانی ساتماسی اؤزوده حاج کاظیم مچیدین قیراغیندا ؟!»

بو مثل بیر کیمسه یانلیش ایشی، یانلیش یول ایله حیاتا کئچیرمک ایسته ین زامان ایشلنیلیر.

۷- «سرباز نه بیلیر هئیوا کالدیر یا یئتیشمیش»

ایندی«عجب شیر»شهرین ده یئرلشن آرتش،اول « آذرشهر » ده تیکیلمیشدیر.او زامانلار بیر نئچه آرتش گوورولی‌سی کئفلنیرکن قادین حامامینا گیریب و خالقین ناموسونا ساتاشیرلار. توفارقان خالقی بو ایشه طاقت گتیرمیر و بئل – دگنگ اله گوتوروب آرتشله قارشی دایانیر.

النهایه دؤولت قیرخینجی اون ایللیگین اَوللرینده ساخلونو«عجب شیر» شهرینه کوچوردور.

آرتش آذرشهرده اولان زامان عسگرلر آذرشهرین باغ – باغتینادا هوجوم چکیب آغاج حاصل لارین کاللی – یئتیشمیشلی یولوب ، کورلاردیلار.هئیوا میوه سی قیش دا یئتیشمه سینه باخمایاراق سربازلار او بیرسی حاصیللارلا برابر هئیوا میوه سین ده یولوب و سونرا اونا دیش ووران زامان اونون کال اولدوغونو گوروب یئره توکوب و کورلاردیلار.

آذرشهرده سربازلارین بو ایشلریندن و هئیوانی کال – کال یولوشدورمالاریندان یاواش – یاواش بو مثل یارانیرکی:«سرباز نه بیلیر هئیوا کالدیر یا یئتیشمیش»

ایندی بو مثل بیر قانماز آداما سؤز قاندیران یا ایش گوردوره ن زامان ایشه گلیر .

قایناق:وارلیق درگی‌سی (تهران) نومره ۱٤٥ – ۱۳۸٦

۲- توفارقانین جامع مچیدی.

دوکتور حسن-م.جعفرزاده

توفارقاندان یارانمیش یئددی مثلین کؤکو,۲-جی بؤلوم

نئچه ایل بوندان اول "وارلیق" درگیسینده(نومره ۱٤٥ – یای ۱۳۸٦)سوندوغوم بیر یازیدا توفارقاندان یارانمیش یئددی مثلین کوکونو آچیقلادیق.ایندی ایسه بوردا توفارقاندان یارانمیش باشقا یئددی مثلین کؤکونو ایضاح ائدیریک.

اما هر شئی دن اول فارسجا" مثل ده موناقیشه یوخدور"دئییمین خاطیرلی‌یالیم چۆنکو بو یازیدا یا اؤنجه آچیقلادیغیم مثللرین کوکونده، کند یا بیر بولگه‌نین آدی کئچن زامان، یالنیز مقصد، مثلی دوغرو شکیلده آچیقلاماقدیر و تانری ائتمه سین وطنداشلاریمیزین خاطیرینه دَیمک قصدیمیز یوخ بلکه ساده جه نییتیمیز خالقیمیز دیلینده اولان مثللرین کوکونو آچیقلاماقدیر و خالقیمیزین یاشادیغی تامام یئر – یوردلار منه دوغما وطن کیمی دیر.

۱- ماماغانلی کیمی هم وورورسان هم ده آغلیرسان

ماماغان(ممقان)(Mamağan) آذرشهرین یئددی کیلومترلیگی و گونئیده یئرلشیبدیر. ماماغان ۱۳۸۲ نجی گونش ایلینده بخش اولوب و اون مین جیوارینـدا نوفوسـو واردیـر. ماماغـانلیلار توفارقـان و آذربایجانـدا چـوخ چالیشـماغا و ایقتصـادی فیکیرلشـمه یـه شـوهرت تاپمیشلار.نئجه کی آشاغیدا کی مثل بو ایدعانی ثبوت ائدیر:

(" ماماغانلیدان سوروشدولار:نییه اششک اوسته هَن (Hən) (بلی) یئرینـه هئن (H,n)(۱) دئییرسن ؟ دئدی :هم سنه جاواب وئـرمیش اولام هم اششکی سورموش اولام."

بو مثل ایقتصادی فیکیرلشن آدام حاقیندا دئییلر. یانی او آداملار کی ایسترلر هزینه وئرمه دن بیر شئی آله گتیرسینلر.) (۲)

هر حالدا بو سون مثل ماماغانلیلارین زیرنگ, ایقتصادی , فیکیرلی و هوشیارلیقلارینا کسین بیر سند اولدوغو اۆچون گتیریلدی. ائله بو هوشیار و زیرنگ ماماغانلی ساواشان زاماندا   داوا طرفینی ووردوقدان   سونرا اؤزونو حاقلی گوسترمک اۆچون کؤتک یئینلر کیمی آغلاماغا باشلاییر.چۆنکو آغلاماق ایله یانی اؤزونو کؤتـک یئیـه نلر کیمی گوسـترمک ایلـه باشقالاری‌نین یـارغی سیندا اؤزونه حاق قازاندیریر.

ایندی بو مثل بیر شخص بیر خطا و ترس ایشدن سونرا اؤزونو طلبکارلار کیمی گوسترن زامان ایشه گلیر.

۲- حامام سویو ایله دوست توتماق

اسکی‌لرده   ایندیکی کیمی ائولرده حامام یوخ ایدی و او   اۆچونده خالق شهرین   عومومی حامامینا گئدردی. توفارقاندا عمومی حامالملاردا گنج قادینلار یا قیزلار بؤیوک و آغ بیرچک خانیملارا راستلایان زامان بیر مشقفه ایلیق سو دولدوروب حۆرمت اۆچون یاشلی و آغ بیرچک خانیمین چیگنیلرینه توکه‌ردیلر.یانی نئجه بؤیوگون آیاغینا قالخماق حۆرمت حساب ائدیلیر و کیچکلر بؤیوکلرین آیاغینا قالخارلار ائله ده توفارقاندا قادینلار ایچینده بیر مشقفه ایلیق سو بؤیوگون چیگنینه توکمک حۆرمت حساب ائدیلیر.(۳)
ایندی بو اورتا دا بعضی بیر قادینلار بیر   آیری قادینلا تانیش اولوب دوست اولماق اۆچون یا بعضی بیر قادینلار قیزلارینا اَر تاپماق اۆچون بیر مشقفه ایلیق سو دولدوروب تئز فیلان ماللی منالّلی حاجی خانیمین یا فیلان آدلی – سانلی کیشی نین آروادی چیگنینه توکوب اؤزونه بیر دوست قازانار. بو موفقته سودان قازانیلان دوستلوغا «حامام سویو ایله دوست توتماق»دئییلیر.
ایندی بیر موفقته شئی ایله بیر منفعت قازاناندا یا بیر آیریسی‌نین پوئن ایله بیری ایله دوست اولان زامان بو مثله ایشه گلیر.

۳- ماماغانلی کیشی سینه دئدی:«اوشاغیمیزین آدینی نه قویاق؟»کیشی دئدی:«هئچ زاد! دؤغ   اوتور کوچه یه ائله خالق اؤزو آدینی قویار.»

اسکی زامانلار چوخ یئرلرده وخوصوصی ایله کیچیک یئرلرده چوخ اینسانلارین لوغابی سی اولارمیش و چوخ آدام لوغابی‌سی ایله تانینیب،اؤز ذاتی آدی ایله تانینمازدی.کئچمیشلره گوره بئله بیر لوغابی‌لار ایله آدلاندیریلماق بیر اؤلچوده آزالمیش گؤرونسه ده ائله بونون ایزلری آزدان–چوخدان هله ده چوخ یئرلرده خوصوصی ایله توفارقان و ماماغان کیمی کیچیک شهرلرده گورونور و بیر سیرا آداملار لوغابی سی ایله تانینار.

یوخاریدا کی مثل بونا ایشارت ائتمکده دیر کی اوشاغیمیزا آد قویماغا لزوم یوخ چۆنکو هر حالدا آد قویولسادا صاباح – بیریسی گۆن کوچه – باجادا وئریلن لوغابی ایله تانیناجاقدیر.

ایندی بیری باشقا بیر شخصدن مصلحت ایسته ین زامان اونا جاواب دئییلر.چۆنکو مصلحت وئریلمه‌یه رغما" باشقا پارامترلرین تاثیری آلتیندا آیری نتیجه‌لر اورتایا چیخاجاقدیر و آرادا مصلحتلر و چکیلن امکلر زای اولاجاقدیر یا بو کی آرتیق نیگران اولماغا لزوم یوخ چۆنکو ائله هر شئی اؤزو زامانیندا یئرینی و چاره سینی تاپاجاقدیر.

٤- قاتجاهانلی کیمی نه بورجون وئریر نه[بورجون] دانیر

مثلدن مقصد بیرین آسیلی قویماقدیر.یانی نه بورجونو وئریر آدام خیلاص اولسون و نه ده بورجونو دانیر کی یئنه ده آدام تکلیفینی بیلسین.

مثلین اۆزوندن ، مفهومو و یارانماسی نین سببی ده چوخ آچیق و آیدیندیر.

(قاتجاهان توفارقانا تابع اولان بیر بویوک (دهستان) کند دیر.عمومیتله قاتجاهانلیلار اۆزونه تای یئرلری ایله قیاس ائدیلنده یوکسک تحصیلاتلی دیرلار و توفارقاندا بو کندین جماعتی گویچک و یاراشیقلی اولماغا عینی حالدا آیدین فیکیرلیلیگه شوهرت تاپمیشلار.)

٥- یاخشی هوشون وار آما حیف قارپیزدا ایشله دیبسن

بیر یابانجی کیشی‌نین توفارقان بۆلگه سینه یولو دوشدو.توفارقان شهری‌نین چئورسینده شۆهرتلی دئم قارپیزلاری خبرینی دویوب قارپیز یئمک ایسته‌دی.یولون,قارپیزساتان بیر گوذارا سالیب بیر قارپیزچی کیشی دن قارپیز ایسته دی.قارپیزچی دئدی:

- ساری قارپیز وئریم یوخسا قیرمیزی‌سین؟

کیشی اۆز-اۆزونه«قارپیزین ایچی ساری یوخسا قیرمیزی اولماغین هارداندن بیله‌جک؟»دئییب ساری قارپیز ایسته‌دی.قارپیزچی کیش بیر قارپیز گۆتوروب بیر چیلتیک ووروب کیشی‌یه وئردی.کیشی قارپیزین آلیب بیچاغین چیخاریب کسدی و گوردو قارپیزین ایچی ساری دی.کیشی اۆز –اۆزونه دئدی«بلکه شانسی اولارق ائله بو ساری چیخدی»سونرا اۆزون قارپیزچی‌یا چئویریب بیر دانا دا قیرمیزی قارپیز ایسته‌دی.قارپیز ساتان کیشی نئچه قارپیزی چیلتیکله‌ییب بیرینی او غریبه کیشی‌یه وئردی.کیشی بیچاغی قویوب قارپیزی کسدی و قارپیزین قیرمیزی چیخدیغین گوردو.غریبه کیشی بو ایشدن شاشیریب بیر نئچه دفعه ساری و قیرمیزی قارپیز ایسته دی و گوردو کی ائله بالام هر دفعه قارپیز اونون ایسته دیگی رنگده دیر.غریبه کیشی بو ایشه مات – معطل قالیب قارپیز ساتان کیشی یه دئدی:

-یاخشی هوشون وار آما حیف قارپیزدا ایشله دیبسن!

٦- توکان اۆزوزوندی آما ٥ تومنه ساققیز اولماز

توفارقان‌دا "چارسی" آدلی بیر گوزاردا عباس‌عمی آدلی باققال وار ایدی.بو باققال هر کیمسه آلدیغی شئی‌ین پاراسین سوروشان زامان"توکان اۆزوزوندی" دئیه‌ر موشتری دن بیر جاواب ائشیتمه میش ائله اولکی سؤزونون دالیسیجا دا او ساتدیغی شئی‌ین قیمتینی دئیه‌ردی.اسکی‌لرده بئش تومنلیک ساققیز وار ایدی.بو ساققیزین قیمتی بیردن بئش تومندن آرتیب ٢٥ تومن اولدو.قیمتدن خبری اولمایان موشتریلر ٥ تومنلیک ساققیز هاواسی عباس عمی‌نین توکانینا گیریب ٥ تومنلیک ساققیز ایسته ینده عباس‌عمی عادتی اساسیندا«توکان اۆزوزوندی»دئیه‌ر دالیسیجادا دایانمادان«آما ٥ تومنه ساققیز اولماز»دئیه‌ردی و او زاماندان«توکان اۆزوزندی اما بئش تومنه ساققیز اولماز»سؤزو آغیزلارا دوشوب مثل اولدو.

٧- سؤز بیر اولسا,ضربی کرن سیندیرار

«....

ساری خوجا شاه عباسا دئدی:

- قوربان گتیردیگیمیز قیزین عباس آدیندا بیر جاوانین آداخلیسی دی.او کاروان دالیسیجا ایصفاهانا گلیبدیر.

شاه‌عباس اۆز–اۆزونه دئدی«آنجاق او دا بیر کیشی دی.اونو گرک راضی سالام کی گۆلگزینده فیکری اونون یانیندا قالماسین».او اۆچون ساری‌خوجانی عباسین دالیسیجا گۆندردی کی عباسی تاپیب سارایا گتیرسین.ساری‌خوجا گئدیب عباسی تاپیب سارایا گتیردی.

شاه‌عباس ,عاشیق عباسدان کاروانین دالیسجا دوشوب گلمه‌سی سببین سوروشدو.

عباس دئدی:

- قیبله‌ی‌عالم گتیردیگین قیز منیم آروادیم دیر.من اونلا کیچیکلیکدن توفارقان دا بویوموشم.

شاه عباس دئدی:

- اول سن توفارقانلی اولدوغونو منه ایثبات ائت هله سونرا گۆروم او سنین آداخلیندی یا یوخ!

آلدی عباس دئدی:

باشینا دوندویوم توفارقان چایی   عجب سرخوشونا گلیر

...

شاه او توفارقانلی تاجیردن عباسین وئردیگی نیشانلارین تاییدینی ایستەدی.تاجیرده عباسین سؤزلرین تایید ائتدی.عباس بیلدی آرغاج هاردان کئچیب,ائله بو اویونلار او توفارقانلی تاجیرین(٤)آلی ایله باشینا گلیبدیر.آلدی دئدی:

بد اُوولادی ازل باشدان تانیرام   چۆر–چۆپ بیغار,یاد اوجاغی یاندیرار

سحر دورار,عار – ناموسون گوزلمه ز   سویو توکەر,اُوز اوجاغین سؤندۆرر

*

اولغون جوشا گلسه,کوپک یاغ اولماز   سئویۆد بار گتیرسه,باغچا باغ اولماز

زیبیل تپه اولماز,کۆللۆک داغ اولماز   یئل اَسنده آلچاقلارا آندیرر

*

عباس بو سؤزلری دئییر سرینن   آرخی قازین,سویو گلسین درینڈن

ائل بیر اولسا,داغ اویندار یئریندن   **سؤز بیر اولسا,ضربی کرن سیندیرار»**

قایناق:توفارقانلی عاشیق عباس و گۆلگز پری- حاضیرلایان,حسن –م.جعفرزاده

دوکتور حسن-م.جعفرزاده

١- Hin :اششک سورمک سسی دیر.(Hən -H’n و Hin ین آراسیندا بیر سس اولور.)

٢- بو مثل و ماماغانا عایید «هر اششگین سورەن دئییر منده ماماغانلییام» مثلیین شرحی، توفارقاندان یارانمیش یئددی مثلین کؤکو-١جی بؤلوم ده بحث ائدیلمیشدیر.

٣- البت ایندیکی زامان بئله بیر رسم بویاسیزلانیرسا یئنه ده توفارقاندا عومومی حاملاردا و قادینلار ایچینده آز – چوخ داوام ائدیر و بازار کیچک ایکن بو ماجرایا قادینلار حامامیندا شاهید اولموشدور. بئله بیر رسمین باشقا بیر بؤلگه لرده رایج اولمادیغی اۆچون(ان آزی منیم راست گلمه دیگم اۆچون)بو مثلین توفارقانا عایید اولماغین ایدعا ائدیریک.

٤-البتده بعضی واریانتلاردا شاه عباسین گولگزی ایصفاهانا گتیردیگی اویونلار عاشیق عباس دان آجیق ائله ییب عاشیق عباسین ائوین ترک ائتدیگی قولو"قول-عبدا.. "حیلەسی ایله عاشیق عباسین باشینا گتیریلیر و عاشیق عباس بو سؤزلری اونا خیطاب دئییر.